

Öğr. Gör. Şehnaz ŞİŞMANOĞLU ŞİMŞEK

Khas Türk dili koordinatörü

MÜBADELE EDİLEN HAYATLARIN EMANET ÇEYİZİ

Bugünkü Türkiye'yi pek çok açıdan biçimlendiren Lozan Antlaşması'nın 90. yılı vesilesiyle Eylül sonunda Bilgi Üniversitesi'nde bir konferans düzenlendi. Konferansta, antlaşma siyasi ve hukuki bir metin olmasının ötesinde bütün boyutlarıyla, özellikle de 30 Ocak 1923'te TBMM ve Yunan hükümeti arasında imzalanan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi bağlamında ele alındı.

Konferans oturumlardan biri, yaklaşık 1,5 milyon Osmanlı vatandaşı Hıristiyan Rum'u ve 500 bin civarında Yunanistan'da yaşayan Müslüman'ı ilgilendiren bu trajik olayın, edebiyata yansımaysıydı. Bazıları neredeyse bir günde evlerini terk etmek zorunda kalan mübadillerin hem birinci ağızdan hikâyeleri hem de sonraki kuşakların kaleme aldıkları çoğu anı, biyografi ve roman türündeki eserler genellikle yerinden yurdundan ayrılmanın, vatanından zorla kopartılmanın, gidilen yerde çekilen acıların ve yabancı olarak görülmenin ne denli sancılı bir süreç olduğunu anlatıyor bize. Üstelik buradan giden çoğu Anadolu Rumu'nun anadilinin Türkçe olduğu, karşı kıyıda gelen Müslümanlar'ın ise önemli bir kısmının sadece Yunanca konuştuğu düşünülürse varılan yerlerde komşularla yaşanan yabancılaşmanın boyutunu kestirmek zor değil.

Mübadillerin varlığı, deneyimleri, edebiyatı Yunanistan'da çok daha göz önünde bir olgu. Sokakta gördüğünüz, konuştuğunuz, dükkânından bir şeyler satın aldığınız herhangi birinin ailesinin Anadolu'dan gelmiş olması ve sizinle birkaç kelime de olsa Türkçe konuşması çok sıradan bir durum. Ya da alelade bir kitapçıya ya da müzik markete giderseniz en çok okunan kitaplar arasında Anadolu, İzmir ya da İstanbul kökenli bir Rum yazarın kitabı hemen dikkatinizi çekebilir; Rembetiko olarak adlandırılan göçmenlerin müziğini ise hemen elinizin altındaki raflarda bulabilirsiniz. Belki bunda Yunanistan'ın nüfusuna oranla mübadillerin sayısının fazlalığı kadar henüz 30'lu yıllardan itibaren merkezi ve yerel örgütlenmelerle bu trajik olayın sözlü, yazılı ve görsel arşivini tutan ve böylelikle mevcut deneyimi nesilden nesile aktaran mübadillerin de önemli payı var.

Türkiye'de ise aileniz Selanik, Kavala, Yanya, Drama, Vodina, Girit, Midilli, Limni, Sakız vb. mübadeleye kentlerinden ya da adalardan gelmiyorsa, başka bir ifadeyle söylersek bir mübadil ailesinden değilseniz, bu olayla ilgili farkındalığınızın olması nispeten zor. Araştırmacılar genellikle birinci kuşağın yaşanan travmaları bastırıp konuşmadıklarını, ikinci kuşağın geçmişe dair bazı meraklarının uyandığını, ancak üçüncü kuşağın araştırmaya ve yayına yöneldiğini belirtiyor. Bu noktada özellikle 2001 yılında kurulan Lozan Mübadilleri Vakfı ve Derneği'nin mübadillerin kültürel mirasını koruma ve tanıtmaya çabaları ve yine vakfın girişimiyle 2010 tarihinde Çatalca'da hayata geçirilen Mübadele Müzesi son derece önemli adımlar.

Konferansın 'edebiyat oturumu'ndaki davetlilerden biri olan yazar Kemal Yalçın'ın konuşması özellikle ilgimi çekiyor çünkü 1998 yılında yayımladığı *Emanet Çeyiz* adlı kitabıyla mübadele meselesine epeyce farkındalık kazandırdığını, kitabın o yıllarda çok okunup tartışıldığını hatırlıyorum. Bu vesileyle ben de uzun süredir okumayı ertelediğim kitabı okuma fırsatı buluyorum ve uyandırdığı yankının hiç de boşuna olmadığını görüyorum. Kemal Yalçın aslında bir felsefe öğretmeni. Derneklerde yöneticilik, yayıncılık yaparken 12 Eylül 1980 darbesinden sonra yurt dışına çıkmak zorunda kalıyor ve ancak 13 yıl sonra ülkesine dönebiliyor.

Yazar, memleketinden uzakta hep ailesini, doğup büyüdüğü yerleri düşünürken babasının anlattığı bir hikâye takılıyor aklına. Denizli, Honaz'da geçirdiği çocukluk günlerinde babasının hiç unutamadığı komşuları Minoğlu ailesine ait trajik bir anı. 1922 yılında Türk-Yunan savaşı devam ederken savaşla uzaktan yakından ilgisi olmayan Rum köylülerin gerek başıbozuk çetelerin tacizlerinden gerekse çirkin söylentilerin gittikçe artmasından usanıp korkarak köylerini terk etmek zorunda kalmalarını anlatan bir öykü bu. Yalçın'ın Aşa Ninesi'nin söylediği gibi: "Yunan'ı Sarayköy'e Minoğlu'nun karısı, kızı çağırma ya!" O dönemde küçük bir çocuk olan Yalçın'ın babası kendi akrabaları Minoğlu'nun kızları Sofiya ve Eleni'yi hiç unutamaz, bir de annelerinin kendilerine emanet olarak bıraktığı kızlarının çeyizini. Şöyle der Minoğlu'nun karısı ayrılırken: "Bunlar kızlarımın çeyizleri! Size emanet! Gidip gelememek, gelip görememek var! Gelirsek verin kızlarıma, dönemezsek ver bir fukaraya, hayırmız olsun! Yiyip içtik birlikte... Çok yardım ettin bize. Hakkını helâl et!"

Kemal Yalçın bu anıdan çok etkilenmiştir, etkilenmekle kalmaz bu kez babasının ona vasiyet ettiği bu emanet çeyizi sahibine teslim etmek üzere yollara düşer, Yunanistan'da Minoğlu'nun akrabalarını aramaya başlar. Neredeyse bu samanlıktaki iğne aramak gibi bir şeydir. Tek bildiği Honaz'dan giden Rum mübadillerin Selanik'e bağlı Vraşno köyünde yaşadıklarıdır. Önce Atina'ya, oradan da otobüsle Selanik'e gider. Orada Eskişehirli Demirci

Petro'yla, Amasyalı Yordanis'le, Kayserili Karabaş ve Anastasia, Burdurlu Tanasis ve diğerleriyle tanışır. Gittiği her yerde Rum mübadiller yazara kucak açar, önceki tedirginlikler yerini samimi sohbetlere bırakır, onu kendi evlerinde ağırlarlar. Aslında anlattıkları, mübadele anlatılarından aşına olduğumuz vatan hasretiyle dolu, dokunaklı anlardır: Gidilen yerlerdeki geçim zorlukları, dilsel ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan anlaşmazlıklar, göçmen kültürünün aşağılanması ve dışlanma. Amele taburları ve çetelerin köy basmaları gibi bazı tatsız olayların dışında hemen hemen hepsi eskiye özlem duyarlar; Müslüman komşularıyla birlikte yenilen, içilen, eğlenilen, çalışılan zamanlar belki de mübadele sonrası yaşamlarına tutunmada önemli bir güç kaynağı olur onlara. Rum mübadillerin zor günleri bununla da sınırlı kalmaz. 2. Dünya Savaşı, Alman işgali, sonrasında iç savaş, partizanlık ve sürgün yılları çoğunun mübadele sonrası yaşamları şekillendirir.

Kemal Yalçın, Kuzey Yunanistan'da mübadeleyle ilişkili olabilecek neredeyse bütün köyleri, kasabaları dolaşır ancak ne Denizlili bir mübadille ne de Minoğlu ailesini tanıyan, hatırlayan biriyle karşılaşır. Çaresiz, Almanya'ya geri döner. Birkaç yıl sonra ülkesine giriş yasağı kalktığında ise bu kez, Yunanistan'dan Anadolu köyelerine gelmiş olan mübadillerin anılarını dinlemek üzere yola düşer. İlginç olan, kendi ülkesinde Yunanistan'dan daha tedirgindir. Asıl amacının ne olduğunu öğrenene kadar gittiği yerlerde ona "tekinsiz" biri gibi davranırlar. Yine de Anadolu köylerinde Kastrolu Mustafa'nın, Giritli İsmet'in ya da Kavalalı Nejat'ın anlattığı mübadele öncesi zamanlara ait özlem dolu, güzel hatıralardır. Müslüman mübadillerin de sıkça tekrarladığı bir cümle vardır: "Muhacirlik çektik. Kolay mı muhacirlik?" "Bitli macir", "hortlak", "ölü yiyenler", "gavur döller" denilerek aşağılandıklarını aktarır bazıları.

Yazar, Minoğlu ailesinden tam ümidi kesmişken babasının ölümü onu yeniden yollara düşürür. Bu kez babasına verdiği söz de ikinci bir emanet olarak omuzlarında. Nihayet Yunanistan'a ikinci ziyaretinde Minoğlu ailesini tanıyan Denizlili bir Rumla tanışır ve tahmin edileceği gibi oldukça duygulu bir atmosferde yazar, emanet çeyizi babasının çocukluk arkadaşı Honazlı Sofia'nın torunu İrini'ye teslim eder. Çeyiz artık yalnızca çeyiz değildir; İrini'nin adı gibi halklar arasında onca savaşa, acıya rağmen ayakta kalabilmiş "barış" umudunun da sembolü olmuştur.

Mübadillerin kendi deneyimlerini aktardıkları bu türden başka yayınlar da mevcut ancak Kemal Yalçın'ın eserini diğerlerinden ayıran ve onu özgün kılan nokta, yazarın bu dokunaklı anlatılarıyla kendi kişisel hikayesini etkileyici bir şekilde ustaca harmanlaması. Hatta öyle ki bazen Yalçın'ın anlatımlarının öne çıktığı bile söylenebilir. Çeyizin sahiplerini aramak; kimi zaman yazarın kendi içsel yolculuğuna, memleketinden zorla ayrılmak zorunda bırakılan bir yersiz yurtsuz aydının eve dönüş hikayesine dönüşmekte. Belki tam da bu güçlü kurgusu ve olay örgüsü nedeniyle, aslında bir roman olmayan bu metin, Kültür Bakanlığı'nın Cumhuriyet'in 75. yılı için düzenlediği roman yarışmasında ikincilik ödülüne layık görülmüş. Yalçın'ın dilinde edebi bir lezzet var, anlatıları sürükleyen temel güç de buradan kaynaklanıyor.

Mübadele bugün artık yalnızca edebiyatın değil sinemanın da oldukça popüler bir nesnesi. 1983 yapımı Costas Ferris imzalı *Rembetiko* filmi, aynı adı taşıyan albümüyle birlikte mübadele kültürünü yakından tanımak isteyenler için iyi bir başlangıç olabilir. Türkiye sinemasında ise kendisi de bir mübadil torunu olan Çağan Irmak'ın *Dedemin İnsanları* (2011) yine dokunaklı müzik albümüyle birlikte kaçırılmaması gerekenler arasında.